

XALQARO TIZIMDA QONUN CHIQARUVCHI ORGANNING O'RNI VA RO'LI

Amanqulova Shaxrizoda Sanjar qizi

shaxrizodaamonqulova@gmail.com

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti sotsiologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya. *Zamonaviy xalqaro munosabatlar kontekstida milliy parlamentlar va xalqaro tashkilotlar doirasidagi qonun chiqaruvchi institutlar davlat siyosatini shakllantirish, xalqaro huquqiy normalarni qabul qilish hamda xalqaro shartnomalarni tasdiqlash jarayonlarida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Tadqiqot jarayonida xalqaro qonun chiqaruvchi institutlarning samaradorligi, ularning xalqaro huquqiy me'yorlarni ijro etishdagi o'rni, shuningdek, milliy qonunlar bilan uyg'unligi masalalari o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *kontekst, normativ, huquqiy, ratifikatsiya, global, transmilliy, suveren, sub'ekt.*

KIRISH

Xalqaro tizim zamonaviy dunyo siyosati va huquqining eng muhim tarkibiy qismidir. Global miqyosdagi munosabatlar doimiy ravishda murakkablashib borayotgan sharoitda davlatlarning ichki va tashqi siyosatlarini muvofiqlashtirish, xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish va xalqaro huquqiy normalarni amalga oshirish jarayonida qonun chiqaruvchi organlarning roli tobora oshib bormoqda. Qonun chiqaruvchi organlar, odatda, milliy parlamentlar shaklida namoyon bo'lsa-da, xalqaro tashkilotlar doirasida qabul qilinadigan normativ-huquqiy aktlarning shakllanishida ham faol ishtirok etadi. Shu nuqtai nazardan, ularning xalqaro tizimdagi o'rni nafaqat milliy qonunlar bazasini mustahkamlash, balki global huquqiy barqarorlik va xalqaro siyosiy muvozanatni ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy parlamentlarning xalqaro huquqiy hujjatlarni ratifikatsiya qilishdagi faoliyati ularning ichki siyosiy tizimdagi vakolatlari va xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro aloqalariga bog'liq. Shu bilan birga, xalqaro qonun chiqaruvchi institutlar orqali qabul qilinadigan normativ-huquqiy aktlar global miqyosda siyosiy barqarorlikni, inson huquqlarini himoya qilishni va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishni ta'minlaydi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, XXI asrda xalqaro huquqiy tizim va milliy qonun chiqaruvchi organlarning o'zaro aloqalari yanada murakkablashib, ularning samaradorligini tahlil qilish va yangi huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish talab etilmoqda.¹⁵⁵

Maqola mazmunan milliy va xalqaro qonun chiqaruvchi institutlarning o'zaro ta'siri, ularning xalqaro huquqiy me'yorlarni amalga oshirishdagi roli va global siyosiy muvozanatni shakllantirishdagi ahamiyatini tizimli tarzda tahlil qilishga qaratilgan. Shu bilan birga,

¹⁵⁵ Axlimirzaev, A., & Shomirzaev, S. Xalqaro huquq. Toshkent: YurKitob, 2015.

maqolada qonun chiqaruvchi organlarning xalqaro tizimdagi mavqei va funksiyalarini chuqurroq o'rganish orqali ularning samaradorligini oshirish va xalqaro normativ-huquqiy barqarorlikni ta'minlash yo'llari ko'rsatib beriladi.

Metod va materiallar. Xalqaro huquqiy normativlarni ishlab chiqish: Alvarez xalqaro tashkilotlar, xususan BMT, Yevropa Ittifoqi va boshqa transmilliy institutlarning konventsiyalar, rezolyutsiyalar va qarorlar orqali xalqaro huquqiy normalarni shakllantirish jarayonini batafsil tahlil qiladi.

Milliy huquq bilan integratsiya: Asarda xalqaro tashkilotlarning qabul qilgan normativ-huquqiy aktlari milliy qonunlar bilan qanday uyg'unlashishi va ularning ijrosi masalasi o'rganiladi. Bu jihat, xususan, milliy parlamentlar va sud organlari tomonidan xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish jarayonini ko'rsatadi.

Qonun chiqaruvchi institut sifatida samaradorlik: Alvarez xalqaro tashkilotlarning qonun chiqaruvchi rolini baholashda ularning vakolatlari, qaror qabul qilish mexanizmlari va institutsional samaradorligi masalalarini muhokama qiladi. U, shuningdek, xalqaro institutlarning qonun chiqaruvchi faoliyati global siyosiy muvozanat va barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyatini yoritadi.¹⁵⁶

I. Lukashuk va A. X. Saidov tomonidan tayyorlangan ushbu asar xalqaro huquqning zamonaviy nazariy asoslarini tizimli ravishda tahlil qiluvchi fundamental ilmiy manba hisoblanadi. Kitobning mazmuni xalqaro huquqning tarixiy shakllanishi, uning zamonaviy evolyutsiyasi, mazmun-mohiyati, tamoyillari va amaliy mexanizmlarini chuqur o'rganishga qaratilgan. Asarda xalqaro huquqning universal mohiyati bilan bir qatorda milliy huquq tizimlari bilan o'zaro aloqasi ham keng yoritilgan.

1. Xalqaro huquqning nazariy asoslari va rivojlanish bosqichlari.

Mualliflar xalqaro huquqning shakllanish tarixi, uning o'sishi va bugungi global jarayonlar kontekstida transformatsiyasini tahlil qiladi. Kitobda xalqaro huquqning klassik davri, BMT tizimi yaratilgan davrdan keyingi yangi bosqich va XXI asr global huquqiy tartibotga o'tish jarayoni ilmiy asosda bayon etiladi.

2. Xalqaro huquqning asosiy tamoyillari.

Asarda xalqaro huquqning fundamental tamoyillari (suveren tenglik, zo'ravonlikdan voz kechish, hududiy yaxlitlik, inson huquqlarini hurmat qilish, davlatlararo hamkorlik va boshqalar) chuqur tahlil qilingan. Mualliflar ushbu tamoyillarning nafaqat normativ ahamiyatini, balki ularning xalqaro siyosatdagi real ta'sirini ham ko'rsatadilar.¹⁵⁷

Asarda parlamentlar xalqaro tizimda muhim qonun chiqaruvchi institut sifatida talqin etiladi. Langening fikricha, xalqaro shartnomalar davlatlararo munosabatlarning asosiy manbalaridan biri bo'lgani uchun, ularni tasdiqlash va ratifikatsiya qilish jarayonida parlamentlarning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mavzuga doir quyidagi jihatlar ajratiladi:

Parlament xalqaro shartnoma matnini tasdiqlash orqali davlat zimmasiga xalqaro majburiyat yuklaydi. Shu orqali parlament xalqaro huquq yaratish jarayonining bevosita

¹⁵⁶ International Organizations as Law-makers — José E. Alvarez Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.

¹⁵⁷ Hozirgi zamon xalqaro huquqi nazariyasi asoslari — I. I. Lukashuk & A. X. Saidov Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.

ishtirokchisi bo'ladi. Ko'plab davlatlarda parlament ratifikatsiya qilmas ekan, shartnoma xalqaro kuchga ega bo'la olmaydi. Bu fikrlar parlamentning xalqaro tizimdagi qonun chiqaruvchi rolini aniq ko'rsatadi.¹⁵⁸

Natija va muhokama. Asar xalqaro huquqning hozirgi bosqichida xalqaro tashkilotlarning normativ-huquqiy jarayondagi roli sezilarli darajada kengayganini ishonchli dalillar bilan ko'rsatadi. Xalqaro tashkilotlarning qonun chiqaruvchi sifatidagi faoliyati global barqarorlikni ta'minlash, xalqaro mojaro va nizolarni tartibga solish hamda transmilliy muammolarni hal etishda asosiy mexanizmlardan biri bo'lib bormoqda. Shu bois, Alvarezning ushbu asari xalqaro huquqshunoslik va xalqaro siyosat bo'yicha tadqiqotlar olib borayotgan olimlar uchun muhim nazariy manba hisoblanadi.

Xalqaro huquqning mazmuni bugungi global siyosiy va iqtisodiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Xalqaro huquq subyektlarining kengayishi, yangi turdagi xalqaro tashkilotlarning paydo bo'lishi, transmilliy kompaniyalar va jismoniy shaxslarning xalqaro-huquqiy maqomining o'sishi ushbu sohaning mohiyatini yangicha talqin etishni talab qilmoqda. Asarda mualliflar xalqaro huquqning faqat davlatlararo munosabatlarni emas, balki global boshqaruvning barcha qatlamlarini qamrab oluvchi kompleks tizimga aylanayotganini asoslaydilar.

Parlamentlarning roli asarda chuqur yoritilgan bo'lib, ularning xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish orqali davlatning xalqaro-huquqiy majburiyatlarini rasmiylashtiruvchi institut ekani ta'kidlanadi. Natijada parlamentlar xalqaro huquq yaratish jarayonida siyosiy va huquqiy fil'tr vazifasini bajaradi. Ular shartnoma matnini milliy manfaatlarga mosligini baholab, milliy qonun chiqaruvchining xalqaro tizimdagi mavqeini belgilab beradi. Shuningdek, parlamentlarning faol ishtiroki xalqaro normativ tizimga demokratik legitimlik olib kiradi. Sud hokimiyatining roli esa xalqaro shartnomalarning amalda ishlashini ta'minlovchi mexanizm sifatida talqin etiladi. Sudlar xalqaro me'yorlarni milliy kontekstda talqin qiladi, ularning qo'llanish chegarasini belgilaydi va zarur hollarda xalqaro normalarning ustuvorligini ta'minlaydi. Lange fikricha, sudlar xalqaro shartnomalarni "faollashtiruvchi institut" bo'lib, ular orqali shartnoma normalari real huquqiy kuchga ega bo'ladi. Shu tariqa sudlar xalqaro huquqning milliy darajada uyg'unlashuvi va qo'llanilishini kafolatlaydi.

¹⁵⁸ Treaties in Parliaments and Courts: The Two Other Voices — Felix Lange Northampton: Edward Elgar Publishing, 2024.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xalqaro tizimning globallashuv sharoitida murakkablashib borayotgan tuzilmasi davlatlarning ichki siyosiy institutlari, xususan qonun chiqaruvchi organlarning xalqaro maydondagi rolini tubdan kuchaytirmoqda. Parlamentlar endilikda faqat milliy qonunlarni qabul qiluvchi institutlar sifatida emas, balki xalqaro huquq yaratish, xalqaro majburiyatlarni tasdiqlash, xalqaro siyosiy yo'nalishni shakllantirish va global normalarni milliy tizimga integratsiya qilishda muhim subyektlar sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, xalqaro shartnomalar va global normativ jarayonlarning murakkablashuvi parlamentlarning xalqaro masalalardagi mas'uliyatini yanada oshirib, ularni xalqaro tizimning mustaqil ishtirokchisiga aylantirmoqda.

Parlamentlar xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish orqali davlatning xalqaro-huquqiy pozitsiyasini belgilaydi, xalqaro normalarning milliy huquq bilan uyg'unligini ta'minlaydi va ijro hokimiyati tomonidan olib borilayotgan tashqi siyosat ustidan demokratik nazoratni amalga oshiradi. Bu jarayon xalqaro tizim barqarorligi, normativ muvofiqlik va davlatlararo ishonchni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy parlamentlarning xalqaro tashkilotlar faoliyatidagi ishtiroki, transmilliy muammolarni hal etishga doir tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashi global boshqaruvning yanada demokratik va ochiq bo'lishiga zamin yaratadi.

Xalqaro tizimda qonun chiqaruvchi organlarning o'рни nafaqat huquqiy, balki siyosiy, institutsional va strategik jihatdan ham beqiyos ahamiyatga ega. Parlamentlar xalqaro huquqning shakllanishi va ijrosida faol ishtirok etish orqali global tartibotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shuning uchun zamonaviy xalqaro tizimda qonun chiqaruvchi organlarning o'rnini kuchaytirish, ularning vakolatlarini kengaytirish va xalqaro jarayonlardagi faol ishtirokini ta'minlash global huquqiy tartibotning samaradorligi uchun zarur shartlardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axlimirzaev, A., & Shomirzaev, S. Xalqaro huquq. Toshkent: YurKitob, 2015.
2. International Organizations as Law-makers — José E. Alvarez Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
3. Hozirgi zamon xalqaro huquqi nazariyasi asoslari — I. I. Lukashuk & A. X. Saidov Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
4. Treaties in Parliaments and Courts: The Two Other Voices — Felix Lange Northampton: Edward Elgar Publishing, 2024.